

*Egy meg nem barcolt forradalom áldozatai**Fruzsínának**Törésvonalak*

Úl a negyvenen, úgy emlékszem vissza az életem nem egy szakaszára, mint dicstelen menekülésre. Kergettek vagy hittem csak, hogy a sarkamban vannak, ma már egyre megy. Történelem. Nem az önsajnálát beszél belőlem, hiszen magam mellett hallottam milliók és milliók zaklatott zihálását. Fejvesztett kapkodását, szánalmas rögtönzéseit, szabadkozását és feszengését a hatalommal szemben. A megfoghatatlan, olykor már személytelennek tetsző, bürokratikus, egypárti államhatalommal szemben. Mert akadtak ennél korlátoltabb és kegyetlenebb politikai korok, ám alattomosabb és kicsinyebb aligha. Így fordulhatott elő, hogy olykor a hatalmasok is összekacsintottak velünk. Valóban velünk éreztek olyankor, vagy a játék része volt csupán, mára aligha van jelentősége.

A hatvanas és hetvenes években, vagyis a gyerekkoromban már nem akasztottak embert sem nyilvánosan, sem titkosan, pártszemérmesen, a szocialista államrend védelmében. Magabiztosnak és tévedhetetlennek mutatkoztak a megszálló Szovjetunió katonai támogatását élvezve. Nem deportálták már a politikai ellenfeleket Recskre és a Gulágra. Talán már nem is akadt kit elhurcolni. A forradalmat vérbe fojtották, százezrek nyugatra menekültek. Mélyen belerágtá magát a félelem a lakosságba.

Olyannyira, hogy gyerekfejjel azt hittem, ilyen érzéketlenek és szenttelenek a felnőttek a természetüknél fogva. Mintha nem is gyötörnék őket vágyak. Mintha nem akarnának az önnön kedvükre tenni. Szabadon szeretni. Hideglelést kaptam a beszabályozottságuk láttán. Olyan faarcú, göcsörtös öklű munkássá kell válnom magamnak is, amilyeneket a köztéri szobrok ábrázolnak?

Ma már tudom, kétszer is meggondolták az apáink, hogy nyilvánosan véleményt alkossanak. A kocsmai szájhősökből, ellenszegülőkből aligha válhattak hősök, ahogy a zsarnokok sem látszottak többé oly félelmetesnek. A módszeres múlt- és hagyományrombolással minden hidat fölégettek a pártapparátus az ország mögött. Már a szülőföldjüktől elszakított, gyárakba és bányákba vezényelt gyerekkori barátok, kenyeres pajtások sem hihettek egymásban.

Nem maradt visszaút.

Az újabb nemzet- és emberellenes gattetteikre nem szolgálhattak többé mentségül a régebbi politikai korok bűnei. Az erőszakos gazdasági-társadalmi átalakításért nagy árat fizetett az ország. Mára történészek, politológusok, közgazdászok, filozófusok és szociológusok sokasága tárta föl tudományos érvénnyel a romlás folyamatát. Mindmind az önnön logikája szerint, a végeredmény mégis ugyanaz. Eladósodtunk.

Az egyre nehezebben titkolható külső és belső adósság határozta meg a további életünket. A morális és gazdasági hiány. Siralmas kis csatlósország lettünk a fejlett nyugat szemében. Az országvezetők válasza a megváltozott helyzetre megint szégyenletesen kicsinyes volt. Kimutatások, statisztikai adatokat hamisítottak meg, hogy legalább a látszatot fenntartsák. Lopni, csalni, besügni és hazudni már amúgy sem számított bűnnek. Megteremtették az álvalóságot a tankönyvek, az újságok és a televízió számára.

Jóvátehetetlen bűneik talán legnagyobbikát, amely mindmáig meghatározója a közös emlékezetünknek. Oktalan ellentétek, kettősségek indulatok táplálója. Mert a hosszan és tudatosan sulykolt politikai hazugságok lerakódnak az egyénben akár az ólom. Felgyülemlenek benne, és egyre súlyosbodó betegséghez vezetnek. Megzavarják a gondolkodást. Ellentmondásba keverik a környezetével. Nem hisz, nem hihet többé a valóságban, mert képtelen napról napra megóvni az önnön tudatában. S ettől kezdve az ilyen ember kény és kedv szerint befolyásolható.

Minden megbomlott, összekuszálódott a nyolcvanas évekre, miközben sütött a nap, lángosillat lengte be a Balatont, és Zalatnay Sarolta a szerelemről énekelt nekünk.

Hurcolom magammal a múltat, mint bárki más. Ezekből az időkből én mégis jobbára az ügyeskedők lihegését hallom viszont. Meg a cinikus összekacsintásokat kísérő, kényszeredett heherészést. A megalázkodások kínos hangjait. Sójajokat. Fohászokat. Véres szájjal elharapott kifakadásokat.

Menekültünk.

Miközben elhazudták a múltunkat, és hamis jövővel álltattak. Sörös-virslis május elsejéssel. Harsány újságcímekkel. Ötéves tervekkel. Amikor nekünk minden elvesztegetett perc számított. Olyan, általam is nagyra becsült tudósok kezdtek égből kiáltó badarságokat hangoztatni, hogy megkísértett a gondolat: az egész ország megháborodott.

Házasságok tömkelege bomlott föl ezekben az időkben. Apákat és fiaikat, testvéreket fordítottak szembe egymással a sorsuk. Az életed kimenetelét az egypárti hatalomhoz fűződő viszonyod határozta meg. Ha behódoltál, lassacskán megnyíltak előtted az ajtók, kapuk. Másokat egész életükre árnyékba taszított a makacsságuk. A személyes következmények mégis hasonlóak voltak: alkoholizmus, meghasonlás, ha más-más egzisztenciális viszonyok közepette is. Túlélni a napot. Aztán a másnapot... A testi és lelki nyavalyák csúnyán megkurtították az életeket. Mindennapos lett az önkezi halál.

S magam, mint annyi humán lény, még mindig nem akartam tudomásul venni, hogy a hitványság éppúgy átörökíthető az ifjabb nemzedékekre, akár a nyíltság, bátorság és elkötelezettség. Majd eljön a jobb és igazságosabb kor, gondoltam, amelyben nem lesz szükség többé alakoskodásra, aljasságra és megalkuvásra.

A szocialista nehézipar egyik nevezetességétől, a komlói Zobák bánya kapubejárójától pár száz méterre cseperedtem. A telep a velemkorú gyerekektől volt lármás. A fölkelő nap a Hármashegyéről köszönt a fenyvesektől, bükkösöktől tarka tájra, és a bányatelep túlvégén, a szállító- meg légakna komor vasszerkezete mögött hanyatlott alá. Csavarogtunk, az olajfoltos bányatóban lubickoltunk. Néha meghallottuk az egy-

másnak ütődő csillék messze visszhangzó csattogását, ám távoli, zárt világ volt a bánya: még a kerítés közeléből is elzavart minket a rossz lábú portás.

Az apám moztulajdonos, népes polgárcsaládot hagyott el az ötvenes évek elején a nagy szocialista ígéretért. Magas, vaskos, akaratos férfi képe él bennem róla, akinek mintha bizony kevés lett volna a durva bányamunka. Kereste a kihívásokat. Mindig beszélt, tervezett. Nem a sörös korsó fölött. Valóban tenni akart. Ha lehetősége adódott volna rá, a hátán hurcolja át az országot a jólétbe. A bányából hazatérve bőségesen evett, majd visszavonult a szobájába, és átnézte a napilapokat.

Később megszólalt a könnyű kis táskairógépe. Meg-megújuló kalatolása jelezte, készül a napi penzum. Az áhítat órája volt ez. Mint templomjáró embernél a gyertyagyújtás és az összefont ujjakkal elrebegett fohász. Remény, hogy a bűneik megbocsátatnak. S hogy az álmaink valóra válnak. Az apám írói babérokra tört. A billentyűk hol szilaj, hol megszeliődő kopogása része lett az életemnek. Ahogy a szűztiszta, majd telerótt kéziratpapír látványa és érintése. Meg a könyvek. Regények, drámák, enciklopédiák. Az apám a környék legigényesebb, sok ezer kötetes magánkönyvtárát vásárolta össze az évek során. Utóbb csak találgatom: az elvesztett marcali mozi kárpótoltatott általa? A kishitűsége elleplezésére hordott belőlük hegyet? Filozófusokat olvasott. S egyre szótta az ábrándjait sikerről, elismertségről.

Az anyám mindenben az ellenkezője volt. Kicsinyes, goromba, szikár teremtés. Haragban állt a világgal. Hogyan éljen ő, amikor a férje mindent újságra és könyvekre költ?... Csupasz lábujjai görcsösen kapaszkodtak a konyha kövén visszhangot verő fapapucsban. Kezében a kenyérszelő kés mint kivont kard. Máskor mintha a zavaros mosóvízből akarná kiolvasni a jövőjét. A ránk telepedő borongós hangulat kipenderített az utcára.

Elátkozott gyerek voltam.

Az intézményes tanulást ellógtam. Zsenge benyomásaimat a felnőtt létről, belepte a kétely pora. Verőfényes május elseje volt. Tízestendős ha lehettem. Madárcsontú, eleven, szőke gyerkőc. Szenvedtem a hosszú sorokba erőltetett tömegben. Zavart a pattogó mozgalmi zene. Az egyébként jámbor tanítóimat eluráló indulatosság. A verejtékszagba vegyülő vezényszavak. Eldöntöttem, hogy nem verem többé a talpam a felvonulókkal.

Botrány kerekedett a szökésemből. Emlékszem jól a kushadó kutyáéhoz hasonlatos, szűkölő félelemre. Ám az apám nagyvonalúan igazolt. Megesett rajtam a szíve? Így vett elégtételt a rajta elkövetett kényszeren? Erről sem beszélt, mint annyi másról, amit muszáj lett volna tudnom. Párttag volt, pártiskolat végzett, volt némi befolyása. Amivel megint csak a bizonytalanságomat fokozta, ugyanis az élete annyi részletében eltért a szokványostól és az elvárttól. Ahol vezető lehetne, s kiélhetné törekvő erejét, mint az egypárti szervezet középső lépcsőfokain, ott makacsul ragaszkodott az alárendelt szerephez.

Klasszikusokat olvastam, majd rátaláltam a modern angolszász írókra, s ez tovább rontott a helyzetemen. Mintha csak felszólítottak volna a szabad cselekvésre. Képzettársítások, fények és hangulatok, ellesett szavak, viták és heves gesztusok emléke villódzott bennem szüntelen. Sziporkázó belső világ, vetélytársa a rám sza-

kadó valónak. Szükségem is volt rá, mert a kamasz koromtól egyre gyakrabban kerültem kínos helyzetekbe.

Valóra váltak az anyám komor jóslatai.

Megfordultam a fővárosban és távoli vidékeken, dolgoztam szállodában, építkezéseken, fűrőtornyon, vasműben, és ki tudja, még hol. Míg annyi barátom nyugatra szökött, itthon kerestem a helyem egyre reménytelenebbül. Betört fejjel, meghurcolva, a bányatelepi lakásba tértem vissza fogházból, fogdából, laktanyából. Megromlott a kapcsolatom az apámmal.

Egyébként is mindinkább az anyám elharapózó gyűlölete uralkodott a családon. Mennyi sanyargatottság, lemondás igazolhatja a folytonos dühöt, fenyegetést? Mert látni kell, a gyűlölet csak újabb ellenérzéseket szül. Verembe taszítja az embert.

Kopottabbnak és reménytelenebbnek már nem is tűnhetett volna az életük. A veszni hagyott múltjuk. A beteges önámítások. De ugyanilyenek láttam az egész telepet. A bányászok a feszes munkarend foglyai voltak. A vágyaiktól megfosztottak. A képzelőerejüket felőrölte a mindennapos erőfeszítés. Maró gúnnyal bírálták az egyházi kormányt. A szavuk mégsem számított. Hiszen a láncos kutya is ugathat.

Huszonnégy esztendősen szántam rá magam az elszakadásra. Elszakadásra? Rendőrök és besúgók voltak a nyomomban. Az apámhoz fűződő viszonyom mélypontja az volt, amikor rabruhában, alig karnyújtásnyira, elvezettek mellette Pécs főterén. Nem szóltam neki. Nem akartam tudomást venni róla. S talán ő sem rólam.

Nem volt maradásom. Elégtétellel szolgált a tudat, hogy nem kell többé kapcát tekernem. Nem robajlik alá velem a kas a nyolcszáz méteres aknaúrben. Nem hallom már a rakodón az egymásnak ütődő csillék robaját. A terjengő szénporon áttörő, acsargó gyalázkodást.

Eltaszított magától a kizárólag külső hatásra változó, lidérces közeg.

1988-at írtunk.

A kettétört ország

1989 tavaszán Nagy Gazsi személyes ismerkedésre hívott a *Hitel* szerkesztőségébe. Tucatnyi novellámat küldtem el néhány hete, melyeket a régivágású irodalmi folyóiratok riadtan elutasítottak. Illyés Gyula álma, a *Hitel* nem pusztán az első független lapnak számított. Mértékadó tájékozódási pont volt az új és a régóta elfojtott eszméket végre kinyilatkoztató szellemi elit számára. Mozgósító erejű műhely. A nemzeti gondolat és szabadság erődítménye. A megjelenése napjaiban nehéz volt úgy felkapaszkodni egy-egy villamos- meg metrószerelvényre, hogy legalább ketten-hárman ne olvassák magukba feledkezve.

Vibráló várakozás volt az emberekben.

Félbeszakadt miattam a lapzárta a Corvin téren. Alexa Karcsi, Csurka, Csengey, Kiss Gy. Csaba, Dippold Pali, Gazsi és sorolhatnám, ha meg tudtam volna osztani a figyelmem a folytonos faggatások közepette, s egyaránt ügyelek minden

arcra és névre. Mint kiderült, eleinte azon voltak, hogy valamelyik befutott író ugratja őket álneven. Hiába kutattak utánam az Ond vezér út panelrengetegében. A kéziratomat őrző dosszié fedlapján üzengettek egymásnak. „Friss élményanyag. Tiszta hang.” „Valaki tréfás kedvében van!” „Remek!” „Kerestük a fickót. Semmi!” „Profi munka, nem vitás.” S így tovább.

A nemzet, az ország boldogulását célzó lelkes és férfias nyüzsgés valósággal szíven ütött.

Mától nem pusztán a magánügyed, amit írsz, mondta Nagy Gázi, aki annyi fontos gondolatot mondott ki elsőként.

Csakhogy a hittel átítatott akarat, ami átlényegítette a köröttem forgolódotkat, belőlem hiányzott. Mert a közeg, amelyből jöttem, nem ismerte ezt a hitet, így nem is járhatott át közöttük az ereje. Ismertem, ahogy az ember emelt fővel hallgatja a Himnuszt, ahogy a nagyjainkat olvassa, ahogy megborzong a Mátyás templomba lépve, de nem tudtam a magaménak a jogos jussomnál fogva. Keserűen gondolok vissza a gyerekkoromra: miképp is érezhettem volna a magaménak?

Ezek a benyomások persze jóval később, nem egy keservesen megélt, hosszú életű kudarcot követően tisztázódtak bennem. Akkoriban csak nyomasztó elhagyatottságként éreztem. Rendre meghátráltam a csukott ajtók láttán. Nem szolgáltam hűen sem a saját, sem az írásaim ügyét. A magamban hurcolt vérző-lüktető élményanyag és a hiányos neveltetésem elválasztott azoktól, akikhez tartozni akartam.

Hatalmas hullámokban átcsapott a fejünk fölött a szabadság. Az összeomló szocialista gazdaság robajában, látszólag megharcoltunk érte tömeggyűléseken, harsány szavakkal, valójában átszakadtak a gátak. S egyszeriben tehettük, amit akartunk.

A humán értelmiség a hitből és a kifinomult keresztényi erkölcsökből gyúratott ártatlanságával, nem győzte hangsúlyozni a politikai átalakulás vértelenségét. S miért tette volna másképp, amikor mindannyiunk családjában, tágabb rokonságában akadtak a kádári diktatúra szolgálóiból, haszonélvezőiből? Nem egy esetben a kiábrándultság, személy szerint is osztoztak a dicstelen múltban.

Az események sodrában nem maradt rá idő, hogy árnyalni tudjuk négy évtized embertelenségét. Hány feddhetetlen, államférfíúi erényekkel megáldott vezetőnk akadt, aki fenyegetés vagy ígéretés helyett, az erkölcsi többletével jól érzékelhető határvonalat húz a múltbéli bűnök, vétkek és megbocsátható emberi gyengeségek között? Aki megteremthette volna a társadalmi megtisztulás lehetőségét?

Legtöbbjünkben amúgy is a megbékélés vak vágya élt.

S míg a demokratikus ellenzék a szabad választások előkészítésén fáradozott, addig a régi rend hívei lázasan mentették a javaikat, előjogaikat. A nyilvánosságra került csalásokat, visszaéléseket akkoriban és a későbbiekben sem követte széles körű felháborodás. Olyan megmozdulások, amikor a tágabb közösség önértetből és erkölcsiségből vizsgálják. Nem éreztük hozzá kellőképpen a magunkénak az országot. Történelmi örökségnek számított az „aki kapja marja” mentalitás. Az elsorvasztott önbecsülésünk, a halódó nemzettudatunk szemet hunyhatott velünk minden újabb gaztett fölött.

Alig telt bele néhány hónap, és a félkatonai belső szigorral bíró kádári mamutpárt megkarcsúsodva, ám a régi háttérrel és szervezettséggel, készen állt a demokratikus választásokra. Ahol tehették, bemocskolták a politikai ellenfeleiket. Mert a bűneik eltörpítésében a legegyszerűbb és legkézenfekvőbb modor a gyalázkodás volt: ti sem vagytok különbek nálunk! S akiket belehergelték az acsarkodásba, lasacsakán hozzájuk züllöttek.

Lármás és zavaros idők jártak.

Napilapok, folyóiratok, kábeltévé-stúdiók alakultak. Egyszeriben mindenki beszélni akart. Véleményt mondani. Embereket befolyásolni. Ítéletet mondani. S ebben a borzalmas perpatvarban kezdett rohamosan leértékelődni a szó.

Máig sem tudható pontosan, hogy a megnyert parlamenti választásokat követően mennyi és milyen irányú külpolitikai nyomásnak voltunk kénytelenek alávetni magunkat.

Az Antall-kormány gesztusait elutasító ellenzék csillapíthatatlan dühe egyértelműen üzent. A formálódó Magyarország polgári része nem lesz erős ahhoz, hogy sikeresen megbirkózzon az átalakulás teherével. A vártnál jóval magasabb külső- és belső adóssággal. Az elodázhatatlan gazdasági szerkezetváltás következményeivel. Vagyis a szocialista múltú és elkötelezettségű iparvárosokban felgyülemelő feszültségekkel. A félmostoha viszonyokba beletunyult ipari munkásság statikusságával. A hirtelen jelentkező munkanélküliséggel. A privatizációt váró vidék türelmetlenségével. A történelmi egyházak kiengesztelésével. A keleti piacok elvesztésével. Az állami vagyon fosztogatásával. A fekete gazdaság terjedésével. A saját jóhiszeműségével. Valamint a konstruktív, morális kötelességüket levetkőző liberális pártok bomlasztásával szemben.

A félelem és a gyűlölet keltette indulatok nap nap után összecaptak az építő energiákkal. Az országot megbénító taxis blokád másfél napja alapjaiban rendítette meg a civil lakosság hitét a demokratikus átmenet tisztaságában. Ilyen légkörben ki tudott volna felhőtlenül örvendeni a munkáspárt fegyveres testületének, a munkáspárt felszámolásának? A hatvanezres szovjet haderő kivonulásának?

A helyhatósági választások elvesztését egyre kétségbeesettebb rögtönzések, politikai paktumok követték. A polgári Magyarország döbbenetesen vette tudomásul, hogy a megkérdése nélkül ültettek fölébe köztársasági elnököt. Zavarodottan figyelte, hogy immár Soros György nevével fémjelzik, mint valami poros alföldi vásárfiát, a magyar kultúrát.

Okoskodás volna egy-egy konkrét eseményhez vagy eseménysorhoz kötni a változások mikéntjét és mibenlétét. Egy gyors és alattomos erjedési folyamat része volt mindez. A történések szoros kölcsönhatásban voltak egymással. S ebben élenjáró szerepet töltött be a tömegtájékoztatás a maga sajátos elkötelezettségével a politikai félmúlthoz.

Utóbb minden közéleti megnyilvánulásnak inkább erjesztő ereje volt, mintsem megnyugvásra, kijózanodásra, mértéktartásra intett volna.

Nagyobb csapás aligha érhet írókat a szavak válságánál.

Mire elhittem magamról, hogy író vagyok, minden megváltozott körülöttem. Az *Új Írás* folyóiratot, melyben Juhász Ferenc kéthavonta közölte az újabb elbeszéléseit, sértett kultúrpolitikusok megszüntették. Hasonló sorsra jutott az ország legnagyobb kiadója, a Szépirodalmi Könyvkiadó, ahol aláírtam az első szerződésemet. Annak a kötetnek az anyagát egyébként mindmáig az íróasztalom mélyén őrzöm.

Tévétévéjáték egyáltalán, irodalmi ihletettséggű mozifilm elvétve, ha készült a továbbiakban. A napilapokból száműzték az irodalmat. A tárcaoldalak helyén tiritarka hirdetések talál az olvasó. Országszerte árusították a Művelt Nép boltjait. A könyvek pár forintos egységáron, kupacokba hányva vártak a jobb sorukra. Úgysem lesz időnk olvasni!... A legeldugottabb falvakban is kócos, papucsos felnőttek toporogtak szűrőkülsőkor a Vico videofilm kölcsönzői előtt, mintha csak akkor másztak volna ki az ágyból. Harsány kamaszok között jártak kézről kézre a már-már nézhetetlenné kopott akciófilmek. A kátyús szekérutakon lovas kocsik döcögtek. A másik sarkon az olcsó palackos italok és kannás borok boltja várta az esti mozgolódást.

A *Hitel* folyóirat szívós küzdelmet folytatott a nemzeti kultúra védelmében. A közös lelkiismeretet mozgósító gondolatok mintha kizárólag a liberális értelmiséget érdekelték volna. Támadást intéztek a lap ellen. Egyébként is a hisztériás hangvételű listás aláírások idejét éltük.

Most a *Hitel* ellehetetlenítése volt a cél.

A politikai jellegű mocskolódás, rágalmazás sosem a cáfolhatatlan valót támadja. Semmi élt, emberit nem kérdőjelezhet meg a pusztá léténél fogva. Még a nemzetét sem. Az érzelmekkel, kötődésekkel, összetartozásokkal már merőben más a helyzet. Elvitathatók, hiszen semmi egzaktuma, materialitása. A védelmezőjük úgysem fog, mondjuk, a Himnusz hallatán termelődő bioenzimekre hivatkozni. Még a felvetés is rossz ízű. Ugyanígy mit ér bármilyen érvelés?... Elég egyetlen ízet kikezdeni, félremagyarázni, és máris ingataggá tettük. Kirekesztő másokra nézvést... Vagyis antidemokratikus. Soviniszta! Fasiszta!

Másfél évtized távlatából, a pénz-pornó-perverzió csapásvonalú vadkapitalizmusunkból akár meg is mosolyoghatnánk ezt a gyermeteg érvelést, ám akkoriban, a reményekkel ébredező demokráciában, roppant méltatlan és tisztességtelen vád volt. Az alázatra szoktatott civil társadalomban felsajzott a szocialista neveltetés. A hazug történelmi tananyag. Ilyenek volnánk?! Valóban nem illeti meg az értékeinket hasonló tisztelet, mint a liberális szabadságelvet? És a liberális eszmerendszer nem szolgált válasszal. Kétségek között hagyta megrágalmazott alanyával szemben a kérdezőt.

Mert számára nem létezik az érzelmi alapú közösségtudat. Mintha kizárólag rosszat hozott volna a történelem során, s ezt követően is csak romlást okozhatna. Kisebbségek üldözését, háborúk kirombantását, fajirtást.

Eleve képtelenség, hogy bárkinek szabadkoznia kelljen a nemzettudata okán, mintha egy kétes eredetű betegségről kellene számot adnia. Magyarázkodnia egy olyan természetes, magától értetődő érzés miatt, amit bárki emberfia táplálhat, aki sorsközösségeket vállal a hasonló múltú, nyelvű, szokásrendű embertársaival. Aki ragaszkodik az anyaföldjéhez. Aki adott esetben áldozatra, mindennapos alázatra is képes érte a munkája, hivatása gyakorlása közben.

Persze akkoriban, huszonévesen mindezek a gondolatok jobbra csak az érzelmi előéletüket élték bennem. A becsapottság és kismizmizettség fölismerésének emléke viszont elevenen él bennem. Máris ránk szakadt a múlt.

Aki a *Hitel*-ben publikált, egyöntetű utálatnak örvendett a liberális oldalon. Ösztöndíjra, könyvtámogatásra, kivált ha nem szerzett még nevet magának, aligha számíthatott. A helyzete reménytelen volt.

Eddig tartott az íróságom?

Nem volt maradásom a liberális Budapesten.

Egyébként is égetőbb feladatomból volt az érvényesülésnél. Pedagógus feleségem éppen megszerezte az ELTE-n a pszichológusi diplomáját. Megszületett Fruzsina lányunk. Elhető életterre vágytunk.

Meg kell keresnem azt a helyet és létállapotot, ahonnan jó érzéssel folytathatom az életem. Bármilyen távolságokba vessen a sors, és bármilyen mélyre kelljen is alámerülnöm a múltban.

Ma látom csak teljes fényében, milyen merész és kalandos vállalkozás volt. A széthullott kádári diktatúra romjain botladoztunk. Élünk, ahogy tudtunk. A lemondások terén verhetetlenek voltunk.

A ritka találkozásaink alkalmával az apám minden alkalmat megragadott, hogy kijózanítson.

– Mit vájkálsz a múltban? Minek okoskodszt? Zagyválszt!

A leíró lélekrajz során használt körmondataimra különösen orrolt. Mint mindenre egyébként, ami mélyebb és odaadóbb figyelmet követelt volna tőle.

Fölpaprikázta a hallgatásom.

– Miért nem állsz be a sorba?

– Miféle sorba?

– Érvényesülni akarszt, nem?

Azon töprengtem, hol is kezdjem, de nem igényelt választ.

– Látod, az Esterházy fölismerte, hol a helye!

Szeretett az Esterházyra hivatkozni. Kivált, mióta látta, hogy a *Hitel* szerkesztői szívesen helyezik a novelláimat az ő szövegei mellé. Gondolom, mint két végletet. Aztán valahogy kiszimatolta, hogy vele ellentétben milyen pocsekul keresek az írással, és lelohadt a lelkesedése.

– Ne példálózzst folyton az Esterházyval! Sosem tudtam olvasni! Ma ezt mondja, holnap még eszesebbet. Félek, nem vagyok hozzá elég agyafúrt! Egyébként te sem olvasod!

– De megveszem a könyveit!

Így lehetett az apámmal beszélgetni.

Harmincöt évi bányamunka után, mely alatt mindvégig az elszalasztott értelmiségi élet hiányát szenvedte. Az írói ábrándjaiból már lemondott, ám féltékenyen őrizte, le-leporolta a szekrénynyi regényét. Az utóbbi időben bármibe belekapott, hogy értelmet adjon az életének, vagy legalább megvédje magát a tétlenségétől, ám a liberális közege nem az ő lomha és tisztességes felfogása

szerint működött. Rendre kudarcot vallott. Vagy ahogy az anyám fogalmazott: megint pofára esett.

Visszahúzódott a szobájába. Feszülten figyelte a parlamenti közvetítéseket. Heteken, hónapokon, éveken át. A párttal szakított a tömeges kilépések idején, s ugyan nem lépett be az utódpártba, rokonszenvezett vele. A kárpótlásból nem kért. Pedig gyakran beszélt a családja mozis vállalkozásáról. A negyvenes évek filmjeiről. A Balaton-parton bérelt mozik nyárestjeiről. Máson el sem tudott érzékenyülni, csak a vetítőgépes, széknycikorgásos, olajospadló-szágú fiatalokrán.

Félt a jobboldali fenyegetéstől. Horn Gyuláéktól várta a személyes védelmét. És a sorsa jobbra fordulását.

– Megmonddjam mi a bajod? – kérdezte oldalra billentett fejjel.

– Ki velem!

– Olyanokról írsz, akik nem olvasnak, és akiktől mások sem akarnak olvasni! Most meglepett. Mindeddig csak altatott volna?... Megérezte, hogy fölénybe került.

– Az okos író előbb piacot keres a könyveinek! Nézd meg, hogyan kapkodják az Esterházy könyveit! Meg a Moldováét... Neked mikor lesz könyved?

Felálltam az asztaltól. Nem voltam hajlandó részt venni a saját mészárlásomban.

A rendszerváltozás magyar falujában még inkább tetten érhető volt az országot megosztó kettősség. Kivált a városközeli falvakon. Egy ilyen Kaposvár menti faluba vetett minket a véletlen. Zsuzsa a tanítóképzőben pszichológiát tanított, magam meg a főutcán megvett nagygazdaház felújításán dolgoztam.

Temesi Feri a jutai remetének dedikálta a *Híd* című regényét. Nagy Gazsi azt írta egy levelében, úgy látja, Berzsenyis világot képzeltem el magamnak... S én vissza, csalódottan, hogy a magyar falu, a magyar ember már aligha az, aminek gondoljuk. Megfertőzte őket a városi munkahelyeken szerzett öntudat.

A középgeneráció gyanakvó és fensőbbes volt velünk. Nem őszinték. Nincs közös beszédtemánk. A hátsó fertályban tartott két-három disznó és tucatnyi tyúk csupán megélhetési kiegészítést jelent számunkra. A gondozásukat az öregekre bízák. A szőlőben kapálógéppel, zajt csapva, kapkodva dolgoznak. Mintha semmi sem lenék örömüket. A legidősebb, a háború előtti nemzedék teljesen más. Érdeklődő és befogadó. Előbb kerülök velük tegező viszonyba, mint a rohanó életet élő fiaikkal. Akik, mint valami újkori címerpajzsot, minél feltűnőbb helyre szereltetik a divattá lett parabolaantennát. Noha nem értik, a német nyelvű adókat részesítik előnyben az utóbbi idők talán egyetlen kulturális vívmánya, a Duna Televízióval szemben. A délutáni sorozatfilmek idején elnéptelenednek a porták. Poros lábbal, fényes homlokkal merednek a képernyőre, az udvaron vagy a ház előtti padon legföljebb néhány öregember napfürdőzik.

Fiatalok voltunk, tele hittel. A magunk életét akartuk élni. Elbódítottak az első élmények.

A szelíd dombvidék harsányzöld színei. A szőlőt és kukoricát termő egyholdas kertünk. A diófa matuzsálemünk, melynek csak hármában tudtuk körbeölelni

a derekát. Harmatos hajnalokon kézi kaszával vágtam a boka fölé szökő, pitypan-gos füvet. Kerekas kutunk volt és pajtánk. A fákról ettük a gyümölcsöt.

Szerelmes voltam az ódon épületbe.

A tág terekbe, az asztalos remekeknek számító jókora ajtóba és faredőnyös ablakokba. A ránk hagyományozott ónémet bútorokba. Az apró-cseprő titkokat őrző padlásba. Éjszakánként is dolgoztam, hogy mihamarabb beköltözhesünk. Olykor leültem a csillagfényes udvaron, hátamat az istálló téglafalának vettem. Akár a holdfényben derengő házfalakra, az arcomra tapadt a fekete-tüll éjszaka.

Az elsőrő élmények átszínezték az írásaimat. Levegősebbek lettek a története-im. A tárgyi tapasztalatok, a kézzel fogható való birtokában magabiztosabb lettem. Mélyebbre ástam a történelemben. A helyszín maradt a régi, ám az ófalui bányászok mellett megjelentek az iparosok, mesteremberek, gazdák. A tiszteletes és a templomszolgá. S talán maga Isten. Általuk beszéltem immár, ha ragaszkodtam is a ciklus szabályrendszeréhez.

A századfordulón bódorogtam.

Boldoggá tett minden papírra vetett mondat. Egyébként is többször átdolgozom a szövegeimet, ám akkoriban pusztán a hangulatuk kedvéért képes voltam újra lekör-mölni egész oldalakat. S akár az örömenét játszó muzsikusnál, az anyag elkezdett önálló életet élni. Egy-egy találóbb hasonlat, szemléletesebb kép lett a jutalom, s általuk egy érzelmekben, cselekményekben gazdagabb szövegvilág. Értelmet nyertek a sivárnak hitt emberi sorsok. Nincs stílusformálóbbr gyakorlat, mint addig gyúrni az anyagot, míg egyé nem lesznek a szavak a mélyérzéseinkkel.

Magunk is tisztulunk általa.

A havat tapostuk Fruzsival az öreg diófa alatt. Szikrázott a napfény az éjszaka megfagyott hó tetején. Az ágak-bogak árnya mint megfeketedett csontok a tal-punk alatt. Tisztábban nem is hallhattuk volna a misére hívó harang szavát.

Golyó füttyült el a fülnk mellett.

Azt hittem, rosszul hallok. A másik lövés győzött meg róla, hogy nem képz-e-lődöm. A testemmel fedezve mentettem be a mit sem sejtő csöppséget a házba.

Mindig igyekeztem szemet hunyni a szomszédaink gyengéi fölött. Különösebb élet-bölcsességnem voltam birtokában, de a jövőbe vetett hitem visszatartott tőle, hogy a hátrányos helyzete után ítéljek meg bárkit. Kimentem immár magamban az udvar-ra, hogy előkiabáljam a tettest. A cinkos, beletörődő csend felől szinte bármelyik szom-szédom lehetett az orvlövész. Iszákos, félnótás akadt köztük elég.

Megkezdtem magányos küzdelmemet a délszláv háború árnyékában.

Még azt sem tudtam pontosan felmérni, kik vagy mi ellen harcolok. Az egyik szomszédunk tolvaj volt, és reménytelen, leépuilt alkoholiista. A párttitkár apja rendőrségi kapcsolatai folytán gyakorlatilag bármit megtehetett büntetlenül. A má-sik szomszédunk súlyos elmebeteg, aki csak ittasan merészkedett ki az utcára, ám akkor nem jelentett akadályt számára kapu és ajtó. A hétköznapi szélhámósok jó-tét lelkeknek számítottak mellettük.

Két Kaposvárról kiköltözött családdal barátoktunk. Ernő üzemanyag-kereskedés-sel foglalkozott. Állandó gondjai voltak az olajmaffiával. Megfenyegették. Följelentet-

ték. Mire bizonyította az ártatlanságát, tönkre ment. Mindig többet tudott a sajtóértésüléseknél. Az olajszókitők fantomvonalai járták az országot. Százmilliárdokkal károsították meg az állami költségvetést, mégis mintha feltartóztathatatlanok volnának...

A szerb-horvát háború hírei mellett említést sem érdemeltek a saját bajaink. Jután harci helikopterek állomásoztak, az utakon amerikai terepjárók száguldottak.

Megrekedtem az írásban.

Azon őrlődtem, van-e járható visszaút az önazonosság keresésekor. A magam példája nem lelkesített. Míg mindennapos harcot folytatok a nyugalmunkért is, addig a belvárosi lakások csöndjében egyre-másra születnek a kellemes olvasmányok. Az írók összejönnek, rendezvényekre járnak, támogatják egymást. S én írónak mondhatom-e magam egyáltalán? A *Kortárs* és a *Hitel* közölte ugyan az elbeszéléseimet, kisregényeimet, és Hegedős Mara rendszeresen beválogatott a *Körkép* antológiába, ám önálló kötetem még mindig nem volt. A könyvkiadók megrettentek a nagy ölnyi kéziratomtól. Kik olvasnak manapság kétkeziokról? Földön járó emberekről? Akik verejtékezve keresik a kenyerüket? Akiknek a pusztá létükért is harcolni kell? Idegen még az ötlet is a *modern* életérzéstől.

Az íráságom próbatételei, a hétköznapi meddő csatározásai mind-mind a búskomorság, a bezárkózás felé sodortak. Ha nem hallgatom írás közben folyamatosan az angolszász rockzene legjavát, amely mintegy bekebelezte az üvöltő szomszédok és kutyák meg a harci helikopterek zaját, életre villanyozott, talán be is teljesedik a rossz sorsom... Ilyen állapotokban születtek meg a komor novelláim. A szeméttelapi guberáló, Zsord öngyilkos otthonteremtési kísérlete. A szüleit elpusztító fiú a Szeny-nyes gúnyák szagában. Nagyokat vitáztam róluk Juhász Ferencsel, Mányoki Bandival, Száraz Gyurival, ha éppen Budapesten jártam... Milyen vastag falat kell áttörni az utóbbi évtizedekben kialakult irodalmi szokásrendben?

A munkáját elvesztő középgeneráció többsége a magatehetetlenségig önállótlan volt körülöttem. A falusi munka már nem volt az ínyükre, a városban szerzett öntudatuk meg legföljebb ahhoz volt elegendő, hogy másokat okoljanak az önnön gyengeségükért. Újra és újra föltettem magamnak a kérdést: vállalhatók-e ismét az elszaggatott morális kötelékek? Nincs visszaút? Vakon követik majd az előre menekülő liberálisokat, eldobva maguktól a régebbi múlt kínálta minden fogódzót, csak hogy a teherteleiktől is megszabaduljanak? Még ha a biztos vesztyüket okozza is?

Az élheteretlenségük mintha hetek alatt megöregítette volna őket. A nyugdíjazásukat várták.

Zsuzsa őseinek földjén, a viharsarki Vésztőn töltött szünidők egyikéről visszatérve fölismertem, hogy nincs miért harcolnom tovább. Nem akarok ilyen emberek között élni.

Hat év telt el a rendszerváltozás óta.

A kormányzati helyzetbe visszakerült baloldal mindenre kiterjedő tisztogatást végzett az állami szektorban és a közéletben. Folyt az állami vagyron elherdálása. Láttam az írók, szerkesztők elbizonytalanodását. A baloldalt vérbeli politikusok vezetik. Nem fenyegetőznek, hanem meghozzák a szélsőséges döntéseket, aztán kíméletlenül végrehajtyák az országot. Megtapasztalták a diktatúra idején, hogy

kemény, határozott intézkedésekkel megtörhető a magyar ember, míg a jobboldali sötét jóslatok, fenyegetések csak dacot váltanak ki belőle... Egymást érték a megszorító intézkedések. Mi következhet még?

Vésztőre költöztünk.

Kíváncsi voltam erre a csendes, magába forduló világra. Sanyarúbb aligha lesz a sorsunk. Íróként még fejlődhetek is.

– Mit akartok itt?! – üvöltött ránk az apósom. – Diplomákkal és szakmákkal csak kóvályogtak a világban!

Két faluval arrébb, a második házasságában élt, miután a hetvenes években elhagyta a beteggé és szerencsétlenné tett családját. Az életének, munkájának, de még az érdeklődési körének is egyazon egy szenvedélyes célja és tárgya volt: a pénz. Nagyszájúbb, önteltebb embert keveset ismertem nála. S mivel a dolgát értő, törekvő állatorvos volt, a rangja is megadatott az otromba viselkedéséhez.

Zsuzsa megszokhatta ezt a hangot, mert félénken ugyan, de bizakodva csimpaszkodott a nyakába.

– Még egy koszos autót sem tudtok fenntartani?!

– Ti is nehezen kezdtétek, apu! – mondta Zsuzsa szelíden. – Emlékszem, mennyi segítséget kaptatok a szülőktől. Minden hétvégén megtömték a csomagtartót zöldséggel, pucolt baromfival. Disznót vágtak nektek. Az ő pénzükből vettetek házat.

Boldogan vette a felsorolást, amely íme, megint csak az ő fensőbbiségét igazolja.

– Az akkor volt! Más időket élünk! Nektek nem mondták még, hogy kapitalizmus van?

Jobb híján hallgattunk.

Ő meg Döncivel, a rokongyerekekkel példálózott. A nyílt utcán. Bömbölve.

– Szakmája van! Minek? Kár volt tanulnia! Meg is mondta! A hiánycikkek és az eladhatatlan termékek országa vagyunk! Az egyetemesített tehetetlenség!

Nem vesz szerszámot a kezébe! Van kishatárátlépője. Megkeni a vámtiszteket. Hoz-visz. Mindenki hajbókol neki. Tudjátok, mennyi a pénze? Kétlem! Mert maga sem tudja.

Lenyűgözött, hogy ilyen embernek szerető, érző szívű lánya lehet... A pénzimádat gyilkos kór, mint a bélpoklosság, iszákosság vagy kábítószer-függőség. Mert míg az utóbbi esetekben jobbra a beteg pusztul el előbb, s csak utána a megrontott környezete, addig a pénz- és hatalommániás egyén újabb és újabb közeget kereshet a tébolyához. Kiterjesztheti közösségekre. Pártot alapíthat, és millió meg millió vírusként szórhatja szét beteg nézeteit a világban.

Ha ennek a fölismerésnek a birtokában vagyok akkoriban, talán másképp alakul az életünk azon szakasza. Így viszont Zsuzsa kedvéért hetente-kéthetente elszenvedtem az apósomat. Aki a józanabb pillanataiban azért elismerte, hogy nem hódolhat be mindenki a felsőbb akaratnak. Belátta, hogy tudatosan vállalom a sorsom. Magam meg azt vallottam meg, hogy én sem repesnék, ha egy minden társadalmi normán kívül rekedt alak igyekezne boldoggá tenni a lányomat.

– Ennél csak az lenne borzasztóbb, ha elvtelenül, másokon átgázolva törtetne előre. Mert eltaposná a saját családját is.

Az apósom megvakarta a fejét. Az igazságosztó szerep sem esett messze tőle. Emlékezőre fogta.

– Tudjátok, mit mondott az édesapám, amikor ötvenháromban mindenünket beszolgáltatta, hogy befejezhessem az egyetemet?... Ez a kommunista rend csak addig fog tartani, amíg föl nem élnek maguk körül minden gazdagságot. Ne feledd, Sándor, ha majd annak idején visszaszolgáltatják a földjeinket, hogy az öcséd nem tanulhatott... Úgy is lett. A kárpótláskor az öcsémnek juttattam a jobban termő részeket. Az édesapánk sem oszthatta volna el közöttünk különül.

Tüskés Tibor baráti kérésére kezdtem el a Kis-Sárrét szociográfiáját írni. Nagy vállalkozásom, a XX. század egészét felölelő, *A pokol orma* ciklusnak lassan a végére értem. A Megszállók és megszállottak témakör kisregényei, novellái csupán az ihletettség ritka pillanataiban foglalkoztattak. Folyton változó, zaklatott életet élünk ahhoz, hogy regényírásra adhassam a fejem. Az alkotó energiáimat ismét, szükségszerűen a kétkezi teendők kötötték le.

Nem éreztük volna otthon magunkat egy szocialista korszakban épült, szomorú tucatházban. Itt kell megjegyeznem, hogy a feleségem családjának a másik ágát is súlyos jogtalanságok érték az ötvenes években, melyek ismertetéséhez nincs belső fölhatalmazásom. A következményeik mindenesetre máig kísértenek. Magyarán, Zsuzsa sem véletlenül lett pszichológus. S ha a gyógyító világnézetek fölötti erkölcsiség meg is van benne, otthonosabban mozog keresztényi környezetben.

Megint a főutcán vettünk századfordulós gazdaházat.

A valaha jó kiállítású, szárazkapus, stukkódíszes, levegős épület teljes felújítást igényelt. Az öreg iparos cimborámmal, akiről majd annyi szó esik a Sárréti sorsban, két esztendeig dolgoztunk a helyreállításán.

S ha már így alakult, miért ne írhatnék közben szociográfiát? Élmenyszerűen. Ahogy apródonként rám köszönnek az ízek, illatok és imák. A szavak, gesztusok és kinyilatkozások. Ahogy hónapról hónapra közelebb kerülök a zárkózott sárréti emberhez. Borzongató feladat. Egyszerre foglalkoztatott az élőkben föl-fölbuzgó múlt, valamint a várakozásokkal ellentétes sodrású jelen.

Belső erőforrások híján, teljesen kiszolgáltatottja volt a vidék a szélesebb társadalmi változásoknak. A Kis-Sárrét mindemellett földrajzilag is elszigetelt. Míg a szintén válsághelyzetben lévő iparvárosok, így a bányabezárások keservét megélő Komló is, folyamatosan tárgyaltak az egymást váltó kormányokkal, újabb és újabb engedményeket csikarva ki maguknak, addig a duplán hátrányos helyzetű sárrétiak sem önmaguknak, sem közösségként nem mutattak életképes önvédelmi reflexeket.

Elevenen bennem él a kilencvenes évek elejének-közepének oly jellegzetes képe: segélyfizetés napján százak tipródnak a nagyposta épülete előtt a szerény javadalmukra várva. Cívódnak, gyerekesen hangoskodnak. Feleselnek egymással, és morgolódnak. Éppen úgy, mintha ott, sorban állás közben váltak volna felnőtté, s öregedtek volna bele is mindjárt a várakozásba. A szolgálati kerékpárjukat a kapuárnyékból kidaszító kézbesítők a kínok kínját élték meg, ahogy megrohanták őket.

Máskor meg olyan mély és álomittas volt a főutca csöndje, hogy már-már azt hittem: megállt az élet. Csupán az idénymunkák alkalmával lepték el traktorok, kombájnok és pótkocsis vontatók a szántóföldekre vezető utakat. Port vertek vagy sarat csaptak, dübörgött alattuk az aszfalt, és rázkódtak az ablaktáblák.

A tél közeledtével, ahogy párája lesz a leheletnek, vetési varjak tízezrei lepték el a határt. Eget megfeketítő röptével gomolyogtak. Olykor lenyomta őket a köd a kémények, háztetők magasságába. Hallani lehetett a szárnyaik egyetlen, érdes surrogással szövődő, szapora csapkodását. Az éjszaka dermesztő csöndjét követően, harsogó károgással köszöntötték a holtvízparti fákról a ködből kibúvó halovány napkorongot.

Vasárnap hajnalonta az éjszakát átmulató fiatalok vonultak hazafelé csapatostól az ablakunk alatt. Többségük hiába tanul vagy tanult már ki szakmát, hivatást, alig volt esélyük az életkezdesre. Telefonfülkéket, kerítések, hirdetőoszlopokat törtek-zúztak elkeseredésükben. Más ember lesz belőlük, mint a tűréshez, engedelmességhez szoktatott őseikből?

1997-et írtunk.

A működésüket megkezdő nagy kereskedelmi televíziók már sosem tapasztalt bőséggel és buzgalommal ontották rájuk az erőszak, a hamis öntudat és a céltalan bosszúvágy kultúráját.

Árkot ástam, betonoztam. Falaztunk, ácsoltunk és tetőt fedtünk Dezsővel. Villanyt szereltünk. Festettünk és falat meszeltünk. Napokat áldoztam a homlokzati stukkódísz helyrehozatalára. Harmadjára virágzott a nagy cseresznyefa az udvaron, amikor a szobák átbútorozásához kezdtem. Házaktól vett ütött-kopott ónémet bútorokat savaztam, csiszoltam és lakkoztam. Apránként múzeumhoz hasonlított a házunk.

Másban sem leltem örömet. Elővett a régi keserv: mi értelme az íróságomnak? Nincs az a mennyiségű szöveg, amellyel eleget tehettem volna a szerkesztői kéréseknek, ugyanakkor nem egyszer visszautasítottam az alamizna számba menő honoráriumot. Olyan világos az emberi létezés képlete: dolgozunk, majd a testünk-lelkünk táplálására fordítjuk a szerzett javakat. Ehelyett én...? Az egyik ténykedésből a másikba menekülök, hogy megteremthessem általuk az újabb munka, az írás lehetőségét. Vagy hogy legalább a látszatát fönntartsam: nem szorulok mások könyörületére.

Csupa ellentmondás az életem.

Boldogít az írás, ahogy a magam választotta kétkezi munkákban is örömet lelem. Sokkal több vágyam nincs is. Mégis elégedetlen vagyok. Nem a vállonvergetés hiányzik. Legfőljebb annyi, hogy ne köthessen belém bárki elvtelen, csak önmagáért élő ember. Ha levegőnek nézem is őket, a családomon keresztül mégis megméltelyezik a mindennapjaimat. Meddig lesz ez így? A minap hallottam, hogyan édesgeti a rokonságom Fruzsínát. *Milyen tündéri kislány! Kár, hogy van apja.*

Tiszta még az elmém, hogy a kifakadáson túl ezt is eltűröm? Vagy mindannyian beleroppantunk már a tudathasadásos magyar valónkba?

Kereken tíz esztendőre rá, hogy Nagy Gazsi beszélgetésre hívott a *Hitelbe*, Száraz Gyuri telefonált, válogassak össze egy kötetnyi novellát. Zsuzsa állapotos volt a várva várt második gyerekünkkel.

A hátoldalán Juhász Ferenc a „fekete a feketében” színeimet megéneklő, szíves és derűs ajánlásával, a harmincötödik születésnapomon vettem kézbe *A Kánya-baraszt balladája* első példányát Szárazéknál.

Néztem, forgattam, de nem láttam és nem éreztem az ujjaimmal a könyvet. Zsuzsa egy bárányhímlővírus miatt, két nappal előbb vetélt el. Éppen túl volt a műtéten. Tudtuk: nem lehet már több gyerekünk. Zsuzsa ragaszkodott hozzá, hogy csináljam végig a könyvbemutatókat, bármilyen nehéz lesz is.

Alexa Karcsi hiába kérdezett az Írószövetség székházában, nem tudtam össze-függően beszélni a könyvről. Az életemről. Temesi Feri és Szepesi Attila igyekezett mentőövet dobni, mindhiába. Másnap, azt hiszem, roppant szerencsétlenül ácsoroghattam a könyvheti vásár forgatagában.

A dedikálásra megjelölt óra elején leszakadt az ég. Futott ki merre látott. Perceken belül bokáig érő víz hömpölygött a Vörösmarty téren.

Tetemek, törmelékek

A Kánya-baraszt balladájáról tucatnyinál is több elismerő kritika, tanulmány született, melyek szakmailag már semmit sem jelentettek számomra. Kész író voltam, ahogy azt Pécsi Györgyi oly találóan megfogalmazta. Intelmekre, útmutatásokra nem volt szükségem. Minden meghatározó kérdést rendeztem magamban a szövegek megalkotása idején. Hogy utóbb ki mit gondol felőlük, legföljebb érdekesség.

Lassan múló fájdalmat éreztem. Semmi sem volt ugyanaz többé, mint annak előtte.

Mire Zsuzsával észrevettük, a sok kudarc, akár valami ránk akaszkodó tüskés iszalag, körbenőtt minket. Nem láttunk rendesen tőle, s mintha a ránk figyelők látását is megzavarta volna.

Zsuzsa az egész megyében egyedül dolgozott magánvállalkozó pszichológusként. Képtelen volt álláshoz jutni, noha a rászorulók számát legalább olyan bajos lett volna meghatározni. Vésztőn egymás után akasztották föl magukat az állástalan, középkorú férfiak. Mások ócska gúnyában, még ócskább kerékpárokkal jártak kocsmáról kocsamára. Horn Gyula nemrégiben jelentette ki nyilvánosan: nincs szükség pszichológusokra.

Miképp lehetséges, hogy az egész életünkkel, minden tettünkkel az ellenkezőjét valljuk, mint a balliberális politika? Előbb tudják nálad, hogy más vagy, mondom ki a Megszállók és megszállottak ciklusban. Valójában a saját életem kapcsán, írjak benne akár a szokások, hatalmi elvárások szorításában cselekvő azték kereskedőről, olasz pincérről, zsidó pszichiáterről vagy éppen lázadó kamaszokról. Ilyen a másság természetrajza: ha nem veszed észre magadon, mások fognak figyelmeztetni rá.

Csakhogy nálunk a másságot egyre inkább a tisztességre való törekvés, az esetekkel együttérző, a lobb- és pártérdekeken túlnéző közösségi magatartás jelenti. Az egyéni sorsom tragikomédiája, hogy a szocialista államrend ellen lázadó, mélyebb értékek után sóvárgó ifjúból úgy lettem a közösségi értékek iránt elköte-

lezett, javakról, érvényesülésről lemondó felnőtt, hogy társadalmi életemben gyakorlatilag ugyanazon a helyen maradtam.

Érzékenyebb veszteség volt a rokoni kapcsolataink elsorvadása. Kénytelenek voltunk markáns határvonalat húzni, ugyanis az apósomhoz hasonlóan, boldogboldogtalan feljogosítva érezte magát, hogy amolyan közéleti hittérítőként a nyakunkba akarja varrni a saját nézeteit. Nekem mégis úgy tűnt, inkább az önnön meggyőződésüket igyekeztek ily módon is megszilárdítani. A hozzátartozóink jelentős része régen behódolt a mindent anyagiakban mérő, végtelenül sivár gondolkodás- és viselkedésmódnak. Már beszélgetni sem lehetett velük felszabadultan. Győzködtek vagy gyanakodtak. Idegesek, ingerlékenyek voltak, mintha bármelyik pillanatban becstelenségen kaphatnánk őket. Különösen így volt ez a Orbán-kormány működése idején.

Az apám, aki annak idején mázsás vasakat hurcolt a bányában, bottal járt az utcán, ha nagy ritkán kimerészkedett. Az anyám szerint, kutya baja volt a lábának.

– Jól megy neked – mondta az apám a dívány sarkába húzódva. – Nyomnak maguk előtt a barátaid!

Kinyújtott lábát egy zsámolyon pihentette. A csontjai már-már átütöttek a nadrág elvásott szövetén. Sajnálnom kellett volna, de olyan távol voltunk egymástól, hogy csak szánni tudtam.

Látta a szeme sarkából, hogy mellé fogott.

– Figyeled a parlamenti közvetítéseket?

– Nem.

– Most aztán beolvasnak a Viktorodnak! Tudod, mit akarnak a bányákkal?... Évek óta nem voltál itthon!

Egy életnek tűnt, gondoltam, mégsem változtatok semmit. A kormányt pocskondiázta, én meg elmerengtem rajta, milyen félelmetes erejű, jó kedélyű férfi volt annak idején. Kutat ástunk, bozótot irtottunk, kerítést húztunk kettesben. Ahogy lendült a kezében a kasza, úgy gyűrődött a hátán a durva szöveting. Rendekbe gyűlt a ledőlő fű, s terjedt a vadánizs erős illata. Megtörölte a homlokát a tűző napsütésben. Megállt. A csalitost nézte. Mintha kőből faragták volna elnagyolt, durva ütésekkel... Az emlékködből előderengő apakép.

S a gyermeki szem hálás, szépítő sugara.

Hányszor szerettem volna számon kérni rajta az eltékozolt családi múltját! Kérdőre vonni. Legidősebb testvér. Mennyiszer keresték a húgai, fivérei! S távoztak rendre csalódottan, dolgukvégezetlen... Milyen lett volna az életünk, ha nem zárkózik be időnap előtt? De ilyen volt a kor, az általa választott életforma. Láncra verte. S most? Horpadt arccal, süppedő mellkassal duzzog, akár egy gyerek.

– Megint nem figyelsz rám!

Aztán, mondhatnám szokás szerint, előhozakodott a kedvenceivel. Mint valami lomha árnyék, rám telepedett az Esterházy-jelenség.

Személyesen nem, csak egyes véleményeit meg a modorát ismerem. Ennyi elég is lenne belőle, ám lépten-nyomon rám köszönnek a mondatai a legkülönbözőbb

utalások, hivatkozások formájában. Az ő szövegein nevelkedett-nevelkedik a liberális írók-újságírók újabb és újabb nemzedéke. Se szeri, se száma az Esterházy-imitátoroknak. Egy beteg kor, beteg folyamat hangadójának lenni, enyhén szólva is kétes szerep, ő láthatóan mégis jól megvan vele. Mi hát a titka? Egyaránt keresendő a kenyéradóiban, benne és a közönségében.

A „korszerűség” a boldogulás azon formája, amely során azonnal hatóerők kötik az egyéni érdekeket. Gyarapodás, előmenetel, népszerűség. Ha késlekedsz, ha nem engedelmessz a közvetlen ingereknek, a globális sodrásnak, elmaradsz, lemaradsz, elfelejtenek, nem kellesz többé.

Esterházy a nyolcvanas évek folyóirataiban. Esterházy a napilapokban. Esterházy a rádióban... Az államszocializmusból idővel a demokrácia lehetősége lett, a visszafogott, puha tollú, időnként körmönfont Esterházy előtt pedig megnyílt a tér... Esterházy a televízióban. Esterházy díjátadásokon. Esterházy a filmvászonon. A stílusa folyamatosan karakteresedik. Véleményt véleményre halmoz. Sebesen forog a „korszerűség” kereké.

A néhai íróársak, akik a diktatúra szorításában is szólni mertek, alighanem a tudomására hozzák: onnan nézve minden bizonytalannal művelt, könnyed és szellemes, ám innen nézvést, a történelmi felelősség oldaláról valami egészen más.

Kinek ne tetszene a nagy moderátorok közül, hogy Esterházy velük tart? Vagy fordítva? Mindenesetre nekik minden elárult, megsarcolt, megcsúfolt, fölszámolt identitás nyereség. Nem győzik jutalmazni. Történelmi nevet visel. S a történelmi méretű morális-gazdasági katasztrófát előidézők címerállatnak sem találhattak volna a maguk számára külön egyedet.

De hogyan magyarázzam el ezt az apámnak?

Mitől a végzetes rokonszenve...? Kérdezzek rá? Hiszen még ahhoz is ingatag az önbizalma, hogy a leghétköznapibb hírt higgadtan fogadja!

Mit mondhatnék az apámnak, aki az életére leselkedő legfőbb veszélyt, a teljes identitásvesztés, a szellemi megsemmisülés fenyegetését is félrevizionálja? A szeretetet támadásnak, a féltést nyűgnek veszi.

Miközben teljességgel képtelen az önellátásra.

Az anyám alig várta, hogy kimenjek hozzá a konyhába. Megfeszülő arccal, meredt tekintettel sziszegett, nehogy kihallatszon a hangja a nyitott ajtón.

– Kinevették ám az utcán! Hogy bottal jár. Húzza a lábát, mintha fájna neki! Eleinte a háta mögött mondogatták, aztán bele a szemébe. Ne sajnáltassa magát!

Már reménykedtem, hogy ez egyszer megúszom a napot tördöfés nélkül. A hangozó változása, ahogy az akaratom ellenére csöndesebbre fogtam, elárulta a megrendülésem.

– ...és ő?

Az anyám kezében meglendült a kenyérszelő kés.

– Azóta nem lép ki az utcára. Fél éve ennek.

A gyerekkori olvasmányaim között ér az alkonyat. Belelapozom a kedvencekbe, s néhány bekezdés föléleszti bennem a régi reményeket. Azt a tiszta hitet, amit csak egészen fiatalon érezhet az ember. Leszáll az este a Mecsekre.

Az anyám, mintha erre várt volna, besurran a szobába. Öregségére is vékony, csontos teremtés. Nem gyújt lámpát. Sötét fényű szeme meglel az ágyon. Mellém ül. Megfogja a kezem.

– Nem beszéltem még neked erről. Lánykoromban minden vasárnap eljártam templomba. Még Komlón is, eleinte, amíg lehetett...

– Miért beszélsz róla?

Az apám szobája felé int. Suttog.

– Akarom, hogy tudd. Ma is imádkozom esténként.

Századelős nyugalmával várt a vésztői ház. A feketedió íróasztal a thonetszékkel. Pár napnál tovább mégsem volt maradásom.

Füzesgyarmaton, egy faluszéli tanyaházban bújtam meg időről időre, hogy megfeszített munkával kárpótoljam magam az elfecsérelt hónapokért. Ceglédi kánában hordtam a mosdóvizet, a vályogfal tövében ücsörögtem hallgattam a madarakat, s ha meglátogatott a családom, együtt csodáltuk a fülledt nyáréji eget föl-szabdalo szárazvillámokat.

Dramákat írtam, és lezártam a *Sárréti sors* kéziratát. 2001 tavaszára könyv lett belőle Körmendi Lajos jóvoltából. Itt írtam meg *Bányászgyász* címmel a komlói látogatásom történetét. A vésztői ház valóságos zarándokhely volt. Megfordult nálunk Sarusi Miska, Elek Tibor és Banner Zoltán. Újházy Laciék, Száraz Gyuriék, Papp Bandiék, Mányokiék és Körmendiék. Be-beköszönt hozzánk a hazalátogató Pardi Anna és Lakatos Menyhért. Mintha mindőjük azt a hírt hozná, mégis lesz ország belőled Magyarország.

Egy májusi napon a parlamenti képviselőnk, Vigh Ilona járt nálunk, hogy megköszönje a *Magyar Nemzet*ben és a helyi lapokban közzé tett írásaimat. Egyformán láttuk a Sárrét helyzetét.

Elmondta, hogy a helyi polgármesterek többsége a kádári múlt elkötelezettje. Döntéseikkel a felsőbb pártvezetést szolgálják. Nem együttműködők. Minél fejletlenebb marad a vidék, annál kedvezőbbek a kilátásaik a 2002-es parlamenti választásokra. Elég volt a magunk vaskalapos vb. titkárból és tanácselnökből lett polgármesterünkre gondolnom, hogy átérezzem a Széchenyi Terv reménytelenségét.

A húsz százalékot meghaladó munkanélküliséggel, ahol a hivatal a fő munkaadó, szó szerint rettegésben lehetett tartani a lakosságot. A helyi értelmiséget semmi sem tudta feltüzelni a közönyéből. Engem telefonon hívogattak, megszólítottak az utcán, mit kellene megírnom, névtelen leveleket dobtak a postaládánkba, terhelő adatokkal a faluvezetésre nézvést, ám egyenes, nyílt véleményt egyőjüktől sem lehetett elvárni. Tizenegy esztendővel a rendszerváltozás után, Vésztőn sem működött még Fidesz alapszervezet. A Kisgazda párt tucatnyi hangoskodó nyugdíjasból állt.

Ki indulhatna eséllyel akár a helyhatósági, akár a parlamenti választásokon a Fidesz támogatásával?

Mit mondhattam volna Ilona kérésére?... Ennyi esztendei engedelmességet követően kinek lehet még emberi hitele? Akinek nézetei, tartása volt, régen kiséprűzték a faluból. Vagy elhurcolkodott magától.

Minden hasonló találkozás, véleménycsere csak rontott a hangulatomon. Testközele, sajtó emlékeim a politikai ellenfélről, megóvott a derűlátástól. A mocskolódó, sokmilliárdos kampányhadjárat pedig visszataszított a búskomorságba.

Íróként megküzdöttem a szavak válságával, mégis rosszabb volt a közérzetem, mint annak előtte. Hiszen magánemberként, úgy látszik, nem menekülhetek előre. Megint Sarkadi Imréhez és Galgóczi Erzsébethez fordultam, mint annyiszor, hasonló hangulatban. *A bolond és szörnyeteget* meg a *Gyávát* olvastam. A *Vidra-vasat*. A *Szent Kristóf kápolnáját*. Mostanra értettem meg a művek fölötti, az írói sorsok bevégezésével nyomatékosított mondandót: mit sem érnek a baráti szavak, a vállon veregetések, ha társadalmi szinten semmit sem ér a szavunk. Ennél is fonákabb a helyzet, amikor a zsarnoki hatalom jutalmazza meg az írókat.

Megkönnyeztem az öregkori naplóját író, depresszióban szenvedő Illyés Gyulát, *A puszták népe* és az *Egy mondat a zsarnokságról* ragyogó szerzőjét. Olykor heteken, hónapokon keresztül csak az ebédjét, vacsoráját és a látogatói nevét találta följegyzésre érdemesnek.

Mégis a liberális irodalomnak lenne igaza?

A pusztulás, a megsemmisülés irányából nézve az életünket, talán. Az önnön boldogulásunkat, az életben maradásunkat tekintve... A szép szavakba csomagolt intellektuális finomkodásba aligha lehet belepusztulni. Semmi feszültség, semmi izgalom, dráma. Csak jól fészülten! Mindent a maga helyén. Szórakoztatóan... Igen. Így asztalhoz lehet ülni napról napra. Időnként még egy-egy emberközeleli történetet is ki lehet agyalni. Cselekménnyel, párbeszéddel.

A meddőség idejére meg ott van az élcelődés lehetősége. A célpont lehet változó, mint más játékok esetében: fogalom, tárgy, élőlény. Bármilyen. Csak valamely szemszögből megmosolyoghatónak tessék.

Tegyétek mindezt finoman, fölényt színelve. Bármennyire foglyai vagytok is a szorongatásaitoknak, a kicsinységetek tudatának, erősnek kell mutatkoznatok, különben mit sem ér a játék. Ti nem támogattok kilátástalan ügyeket. Nem simogattok döglődő kutyákat. Viszont elviselitek a díjak súlyát, melyekkel gyarkorta megjutalmaztatok egymást a bátor kívülállásokért. Nem roppant bele. Hiszen ez a játék lényege: ti bírálhattok, ellenben titeket csak jutalmazni szabad.

Odadörgölőztök az elektromos médiához. Hasonlóan szocializálódtatok. S ez akár elvbarátságnak, egyetértésnek is látszhat. A közönség adott, a pénz jó. Mi kell még? Lehet fanyalogni. Dühöngeni már nem ildomos. Az ízléshiba. Önleplező. Mert irigységet, sóvárgást és fájdalmat feltételez.

Talán még azt sem veszitek észre a magatok elé rakott vastag rácsot markolva, hogy minden figyelemre méltó munkátok azon esztétikai jegyeket viselik magukon, amelyeket másokon sértetten számon kértek. Amelyek miatt rács mögé bújtatok: a kimondandó való keserve. A közös sors találkozása a saját sorsotokéval.

Ez nem játék. Élet. Veszélyes és igazi. Amibe bele lehet pusztulni, mert az egész lényével részt vesz benne az ember.

Reménytelen vállalkozás volna fölmérni, hány millióan mentek rá az elrontott rendszerváltoztatásra. Kiket mikor, milyen áttételek folytán ért utol a végzete. Ki meddig húzta az elmaradt katarzis híján.

A betegség, a romlás igénytelen folyamat. Terjed barátról ellenségre, barátról baráttra, ellenségről ellenségre. Kézfogás, köpködés formájában egyaránt. Apáról fiúra, férjről feleségre és viszont. Ölekezés és vádaskodás egyaránt. Csoportról csoportra, közösségről közösségre. Bárhogy. A megfégezhetetlen folyamat következménye képpen az ezredfordulóra betegebb volt az ország egésze, mint a diktatúra évtizedeiben. Amikor a sok-sok megvonás, szabályzás által, akarva-akaratlan megtanultunk bizonyos önszabályzást. Önmérsékletet. Önfegyelmet. Amely tulajdonság a tágabb közösség számára éppúgy hasznos. Olykor, emlékszem jól, képes megszilárdítani egy diktatúrát is, amelyben a magamfajta lázadók csak bajkeverőknek számítottak, ugyanakkor szavatolják a mindennapok nyugalalmát. Mert a napi építkezéshez, gyermekneveléshez még a diktatúrák idején is nyugalom szükségeltetik. E nyugalom után vágyik a megszépült emlékei szerint szavazó honpolgár. De hasonló, belülről működő emberi tartásból, önfegyelemből, a másokat megbecsülő magatartásból összetevődő nyugalom kell egy demokrácia megfelelő működéséhez is.

A rendszerváltozás óta erősödik a liberális buzdítás a cselekvésszabadságra. Az újabb gátak, újabb korlátok ledöntésére. S nem csupán a szavak beszélnek. Erre ösztönöz a gátlástalan ámokfutóktól hemzsegő közélet. A már-már alkotmányba ütközést sejtető politikai visszaélések tömkelege.

Hasonlóan dicstelen a szerepe a pénzvilághoz, a különböző hatalmi erőkhöz dörgölöző médiáknak és a liberális gondolkodóknak. Szolgai kicsinyességük csupán szánalmas volna, ha nem járna következményekkel.

Minél távolabb tekintünk a magas egzisztenciáktól, magas iskolázottságtól, annál kiszolgáltatottabb, esetlegesebben élő embereket találunk. Akik a vágyaiktól vezérelve hisznek az újságcímlapokról, tévéképernyőkről feléjük csillanó reklámjólétnek. A széles mosolyoknak, a vasalt nyakkendőknak és a fényezett luxusautóknak.

A saját rokonságunkban az ezredforduló éveiben kezdett aratni a halál. Az egyik sógorom agyondolgozta, a másik agyonitta magát. Az egyik nagybátyám a rá szakadt magányt nem bírta elviselni. Dönci multimilliomosként, az új élettársa oldalán igyekezett befurakodni a közéletbe. A kölykei mosdatlanul, rongyokban jártak. Másokat betegségek támadtak meg. Kinek a lelkét, mert lélekben lakik a legmélyebben szunnyadó lelkiismeret is, kinek a lelkén keresztül a testét. Bennem a korhely énem kerekedett felül. A közeli kiskocsmá ablakából tekintettem a világra.

Az emberi lelket nem lehet gyógyszerezni. Változni kell a gyógyuláshoz. Akarattal.

A végleges hazatérésem hetében súlyos agyvérzés érte az apámat. A cukorbetegségén túl nem volt testi-szervi baja. Sokáig élhetett volna még, ha hajlandó szedni a gyógyszereit. De nem és nem. Az éppen akkoriban publikált *Bányász*-gyászban írtam le, miképp jelentette ki, hogy élt már eleget.

Hazatérésről beszélek, ám valójában a közeli Magyaregregyre, gyermeki álmaim falujába költöztünk, ahol a legvadabb szocializmus idején is eljártak templomba az emberek. S nem hagyták gondozatlanul szülőjüket. Maradt mihez visszatérniük a rendszerváltozást követően. Komlót régóta nem tekintettem az otthonomnak.

Lekötötte az erőmet a költözés. A sérülékeny bútorok csomagolása. Aztán a kipa-kolás. A berendezkedés. Minden alkalmat megragadtam, hogy elodázzam az apám meglátogatását.

Mentem voltam, csakhogy...

Kevés esettől eltekintve, két évtizede tűrtem, hogy élcelődjön a rovásomra. Hogy a fensőbbségét bizonyítva lebecsüljön. Hogy az önámítása részeként ostoba tanácsokkal lásson el. Meggyóntam Zsuzsának. Hullott a könnyem. Sehogy sem akaródzik, hogy még a halálos ágyán is elbánjon velem.

Néhány nap múltán megérkezett a távirat az apám halálhírével.

Tisztában voltam vele, hogy így vagy úgy, megfizetem a makacsságom árát. Két esztendeig kísértettek az apám elmúlásának a körülményei. Százszor és százszor átgondoltam a közös életünket. A heves szóváltásoktól, amikor még a felnőtt jogán irányított, egészen addig, amíg ki nem álltam a harmadik emeleti lakás ablakába. Ne gyere közelebb hozzám! Láttam a szemén, hogy örültek tart.

Esztendőkkel később, egy parancsmegtagadásokkal súlyosbított, hasonló eset kapcsán, ideg-elmeosztályi kivizsgálásra vittek a laktanyából. Ha betegnek mondanak, akkor az államszocializmusban a szabadságvágy elmebetegségnek számított volna. Azt hiszem, az apámmal ellentétben, már akkoriban megértettem, hogy nem lehetünk sem szabadok, sem szabad szájúak büntetlenül, még a szeretteink rovására sem.

Eközben az utóéletét élte a *Szikár ember lelke* kötetem, megjelent, a trilógiát záró *A Pokol orma*, és összerendeztem a *Csaposok, cselédek, csavargók* kéziratát.

Belevágtam a húszas években emelt tornácos, faoszlopos vályogház felújításába. Hányszor már...? Mintha erre születtem volna. Átvizsgáltam a kéményeket. Kiigazítottam a tetőt. Meszeltem, festettem. Gyümölcsfákat telepítettem. Fűvet kaszáltam.

Nagy Gazsi telefonált. Évek óta nem találkoztunk, mégis azonnal megismertem a hangját. Nem korholt, inkább kérdezett. Hetekkel előbb levél érkezett az Írószövetségből, hogy egyike vagyok a 2003-as Grave-díjasoknak... Ritkán dőlök be ugratásnak. Engem mindig fegyelmezni akartak, nem díjazni. Eleinte gumibottal. Börtönnel. Aztán kiközösítéssel. Ujabbán megszorító intézkedésekkel. A munkagúnyám zsebébe gyűrtem az értesítést, és azonmód megfeledkeztem róla... A vésztoi csomagolás során, amikor tucatnyi falubéli pakolta velem együtt a bútort, megjegyezte Kiszely Zoli, a könnyes szemű, öreg cimboráimra bökve: *kár, hogy elmész, egyedül mertél ellenzéki lenni a faluban!*... Kísért a múlt. Velünk van, akár az árnyék. Ha időről időre eltűnik is, tudjuk, felbukkan ismét. A komlói barátaimmal közös ügyünk a térség polgárosodása. Ezekben az időkben volt a vendégünk Csontos János, Döbrentei Kornél, Jókai Anna, Lázár Ervin, Oláh János, Tőkéczi László. Az egyik est során megszólított egy régi, sörittas ismerős. *Megint ittbon vagy... Figyelünk ám! Tudunk minden lépésedről.* Többen mozgolódtak körülöttünk. Az ő döbbenetükből érttettem meg, hogy komolyan beszél.

Mindezt persze Nagy Gazsinak nem kellett elmagyaráznom. Szabadkozni sem hagyott.

Az anyám arcát még inkább megfonnyasztotta a magány.

Sohasem láttam mulatni, táncolni, azon egyszerű oknál fogva, hogy nem jártak az apámmal vidám helyekre. A hatvanas években épült bányatelep nem hagyományos település volt. Itt nem a szomszédos kovácsműhely üllőjén csilingelő kalapácsok ébresztették az embert, és nem a pékség felől áradó kenyérillat fogadta az utcán, hanem a tömött munkásbuszok menetrendszerű robogása. Azt a tíz-húsz ledolgozandó esztendőnt nyomatékosítva az itt élőknél, amit a családfők aláírtak a bányának a kiutalt lakásért. Mindenki máshonnan, más szokásokból, más sorsból érkezett. Itt nem lehetett esténként összejönni a gyerekkori pajtásokkal, komákkal és komaasszonyokkal. Nem lehetett rányitni az ajtót az öregedéssel dacoló szülőkre. A telepiekkel jobbra csak a munka és a keserv volt közös. S az egymásra utaltság fölé kiterjesztett bajtársiasság. A bányászmaialisok, szervezett mulatságok duhaj italozásba, olykor verekedésbe torkoltak. A csekély örömet ki-ki magának tartogatta. Azon kevesek, akik életszeretete és kedve átsugárzott ezen a szénporszagú ködön, ma is elevenen élnek az emlékezetemben. Olyanok voltak, akár egy ekhós szekérről lepottyant, tarkabarka ruhás vándorszínészek. Akik kótyagos kedvükben még dalra mernek fakadni.

Erőltetnem kell az emlékezést, hogy legalább azt leírhasam, milyen az anyám mosolya. Még a lakodalmakat is végigücsörögte az apám oldalán a hosszú asztalok valamelyikénél. Kistáskáját a keze ügyében tartotta, nehogy elkeveredjen. Csipegetett az ételekből, s miután a hozzá hajoló sógorasszonyok kielégítették a kíváncsiságát, azt hiszem, máris szedelőzködött volna. Ha megnevettették, többnyire a mások rovására nevetett. Nem is nevetés volt az, inkább valami keserves, elégtéltel jelentő heherészés. A megkönnyebbülés sóhaja, hogy nem csupán neki ilyen az élete. Hogy rosszabbul is járhatott volna.

Amikor csoki- vagy tojáslikőr szolgált meglepetésül a születésnapjára, hónapokig nyalogatta a kamra homályában. Emlékszem egy kis üveg rózsalikőrre, amit a nővérem hozott neki a bulgáriai nyaralásból. Úgy száradt ki az üveg a napsütötte könyvespolcok egyikén, Lermontov és Puskin műveivel a háttérben, hogy sértetlen maradt rajta a zárókupak. Ékszer az elvásott jegygyűrűjén kívül talán sosem láttam rajta. Lekopott már az ujjáról a sok mosástól, súrolástól?

A nővérem könnyebb helyzetben volna a mosolyát illetően. Ő boldoggá tudta tenni az anyánkat a jeles bizonyítványaival. Azzal az oldottsággal, ami a töretlen boldogulás, vagy inkább gyarapodás velejárója. Legyen akár diktatúra, lavinaszerű rendszerváltozás, infláció, kormányváltások... Diploma. Jól fizető állás. Gépkocsi. Dolgos férj. Budai ház. Gyerekek. Balatoni nyaraló.

Milyen hát az anyám számomra tartogatott derűje? Elnyílik a szája, ennyi bizonyos, kivillan a fogsora, aztán máris ugyanazt a fegyelmezett, csip-csup ténykedésre ügyelő ráncarcot és sötét szemeket látom.

Azon az áprilisi vasárnapon, gondolom, ahogy a telepiek, még kora délelőtt le-
szavazott a szocialistákra. Oldott a hangulatán, hogy tehetett valamit a múltjáért.
Másodszor vagy talán harmadszor beszéltünk az apám halála óta. Beszélgetést
mondok, jöllehet negyven esztendő is kevés volt ahhoz, hogy túljussunk a kér-
dezz-felelek állapotán. Hiába fogtam meg a kezét, az övé ernyedt maradt. Miképp
is gondolhattam, hogy megnyílik számomra?

A vágyaim csaltak meg.

Mit érezhet? Mennyi bántást kellett elszenvednie az utóbbi években, évtize-
dekben?

Az apám nem volt tetteleges, ám az öregség... A testi elgyengüléssel, a felesle-
gessé válással az önbecsülését is elvesztette. Ha maradandót alkot, legalább a na-
pi robotból a regényírásra kiszakított félórakkal, ha kimond valami fontosat, talán
nyugodtabban szemléli a világ változását... Így viszont egyetlen ingerült ellent-
mondásban morzsolta a napjait. Folyvást az ifjúkora után sóvárgott, amely az ön-
becsülésen alapuló, öntevékeny életre készítette föl, miközben minden elszett
gesztusa a parancsuralmi rendszerben leélt életről tanúskodott. Amelyben vezény-
szavak által záporoztak rá a munkahelyi, állampolgári elvárások. Amely pontossá,
megbízhatóvá és alázatosná tette ugyanezen testetlen erővel szemben. Beszabályozta,
akár egy homokórát. Ugyanazt, ugyanúgy, ugyanannyi idő alatt. S aztán hirtel-
len, nem kellett többé a homokórák... Ledöntötték az aknatornyokat. A máso-
dik világvesztést már nem tudta kiheverni. Öreg volt, és az önbecsülése is hiány-
zott hozzá. Ám ez még aligha indokolja a nyersességét, türelmetlenségét a hozzá
tartozóival szemben. Az egyszer lekezelő, máskor számonkérő modorát. Megnéz-
hette magát, aki bármi értéket a védelmébe merészelt venni a jelenlétében. Meny-
nyi múltbéli bűnt, melléfogást kell ily átlátszó viselkedéssel palástolni?

Az anyámnak, szegénynek, volt ideje hozzászokni a zsarnoksághoz. Hozzá az-
tán következetes volt a sors. A gödreszentmártoni gyermekkor a harmincas, negy-
venes években... Tíz esztendősen már főzött, jószágot gondozott, míg az anyja
férfiként gyötörte a hat holdnyi szántót, hogy kizsarolja belőle a család megélhe-
tését. Az apja a háború és a hadifogság által megtépázva tért haza. Csoda hát,
hogy maga a mennyország volt az anyám számára az ötvenes évek Komlója? Ahol
álláshoz jutott a posta telefonközpontjában. Tiszta ruhában, kövezett úton járha-
tott. Lakáshoz jutott az életerős, hittel teli férjével... Ha belekeseredtek is aztán
a szocializmusba, együtt keseredtek bele... De hevesen gyűlölte a rendszerválto-
zást, amiért én, alighanem az életemet is föláldoztam volna. Gyűlölte, mert elvet-
te tőle a férjét, és egy régebbi zsarnokság emlékképei felé taszította.

Mit várok hát az anyámtól?

Mindketten az érzéseinkkel viaskodtunk, ő mondani akart valamit, de nem ta-
lálta hozzá a szavakat, én pedig csak annyit értettem meg hirtelenjében, hogy
egyenlőre semmi keresnivalóm nála.

Az egregyiek kezdettől fogva rokonszenveznek a kétkeziséggel. Falun még
nem szégyen kaszát, kőműves kanalat fogni.

Vettünk egy másfélszáz esztendőös, dületeg préházat. Amikor belefáradtam az írásba, kora délelőttönként, pórázt tettem a kutyámra, és elindultunk a hegyre. Hóban, szélben és napsütésben ugyanúgy róttuk a szőlők, szántók, erdőnyelvek között tekerdő székérutat. Kitisztítottam az elvadult telket, fákat telepítettem. Helyrehoztam az öreg épületet. A nyugati látómezőn vándorló őszi nap vörhenyes sugarai éppen a szüret utáni hetekben világítják be végig a téglaboltozatú pincét. Ilyen alkonyokon sarkig kitártam a vasalt tölgyajtókat.

A főutcai házon is mindig akadt tennivaló.

Még az anyámmal egyidős, nehéz sorsú parasztasszonyok is megmosolyogták az igyekezetemet. Maga aztán nyughatatlan ember! Az állvány tetején ücsörögve, a lábamat lóbálva festettem az oromdeszkát. Az asszonyok nevettek. Legalább ki-piheni magát, mire végez!

Igazat beszéltek. A hegyre járva, lekopott rólam a súlyfölsleg. Szívósabb vagyok, mint huszonéves koromban. Azóta a második öreg préházat mentem meg a pusztulástól. Terméskőből és téglából rakott, erőt sugárzó építmény. Beszél hozzám az első perctől. A szétágazó pincéjében egykoron a környék legjobb borait tárolták. Az ajtóból a völgy fölé magasodó keleti hegyeket látni.

Csákánnyal, ásóval faragtam ki az agyagos oldalból az újabb szobák helyét. A kitermelt földből teraszokat alakítottam ki. Nyiladékot vágtam az erdőben, aztán árkot ástam a vezetékeknek.

Megszabadultunk a főutcai háztól.

Hegyre nem hurcol fölösleget az ember. Csak a bútorokat, a könyvtárunkat és Zsuzsa páncéltőkés zongoráját hoztuk magunkkal. Tavasztól szőlőt metszek, gondozom a gyümölcsöst. Ha elfáradok, leülök a kerti asztalhoz. A kutya a lábamnál lógatja a nyelvét. A hegyek fölött felhők vonulnak, az árnyuk átsuhan az erdőkön. Várjuk haza Zsuzsát és Fruzsínát.

Az anyámmal ritkán találkozom.

Még tavaly elmondta, amit akart.

– Az apádnak nem forgott a nyelve, és nem mozogtak a végtagjai az utolsó napjaiban. Csak a szeme beszélt. Türelmetlenül várta, hogy megérkezzen délutánonként. Leültem az ágya mellé. Ha késtem, villogott a szeme. De nem féltém már tőle.

Aztán megenyhült. Mondta az orvos, kevés ideje van hátra. Alig volt fénye a szemének. Megmozdult. Éreztem, hogy bocsánatot akar kérni tőlem a sok bán-tásért. Kereste a tekintetem. Úgy tettem, mintha nem venném észre.

Elfordítottam a fejem.